

VOORBEELDIG EN TOCH GRENSVERLEGGEND

Gendernormen en -verwachtingen in Hendrik

Consciences De leeuw van Vlaenderen

Axel Schering, 6600956

BA-scriptie voor de opleiding Nederlandse Taal en Cultuur aan de Universiteit Utrecht
NE3V19006 – 15 ects – begeleider: Evelyne Shamier – tweede lezer: Sven Vitse
2021, blok 3 – woordenaantal: 8373 (excl. bibliografie)

Samenvatting

Dit onderzoek onderzoekt het fenomeen gender in Hendrik Conscience's roman *De leeuw van Vlaenderen of de Slag der Gulden Sporen* (1838). Gezien het uiterst actuele debat over racisme in het werk van Conscience leek het de onderzoeker interessant ook op genuanceerde wijze de roman te bestuderen op een ander actueel onderwerp – namelijk, gendernormen en -verwachtingen.

Aan de hand van theorie en andere documentatie heeft de onderzoeker vastgesteld welke gendernormen en -verwachtingen ten tijde van het schrijven van *De leeuw* speelden. De volgende stap in dit onderzoek legde de resultaten hiervan naast de gendernormen en -verwachtingen die in vertellerstekst en het handelen van de personages Adolf van Nieuwland, Machteld van Bethune, koning Philippe le Bel en koningin Johanna van Navarre te bemerken zijn. Close reading van de roman met inachtneming van bronnen uit de feministische literatuurkritiek zorgde voor een (zeer) grote hoeveelheid vondsten.

Zowel Machteld als in mindere mate Philippe onttrekken zich aan de harde scheidslijn tussen goed en slecht. Machteld blijkt zelfs zich ten positieve af te zetten van anderen en mee te doen met enkele activiteiten in de homosociale, publieke wereld van mannen. Johanna en Adolf lijken echter meer als respectievelijk de stereotype slechte vrouw en voorbeeldige man te dienen. Of een personage goed of slecht is, hangt af van of men een vriend of vijand van het “goede” Vlaanderen is. De roman blijkt, kortom, zowel aan de genderverwachtingen van de negentiende eeuw te voldoen als daarbuiten te durven treden.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
1.1 Aanleiding	3
1.2 Probleemstelling	3
1.3 Wetenschappelijke relevantie	4
1.4 Onderzoeksvraag	4
2. Theoretisch kader	7
2.1 De literaire situatie in Vlaanderen anno 1838 en <i>De leeuw</i>	7
2.2 <i>De leeuw</i> en zijn personages	8
2.3 Genre van <i>De leeuw</i>	9
2.4 Man-zijn en vrouw-zijn in de negentiende-eeuw	10
2.5 Gender in de negentiende-eeuwse literatuur	12
3. Methode	14
4. Onderzoeksresultaten	15
4.1 De verteller	15
4.2 Machteld van Bethune	19
4.3 Adolf van Nieuwland	21
4.4 Koningin Johanna	23
4.5 Koning Philippe le Bel	26
5. Conclusie	28
6. Bibliografie	31

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

In een voorgaande cursus “Corpusonderzoek in de Neerlandistiek” die ik in het tweede blok van het academische jaar 2020-2021 binnen het kader van de bacheloropleiding Nederlandse Taal en Cultuur aan de Universiteit Utrecht heb gevolgd, onderzocht ik Hendrik Conscience's *De leeuw van Vlaenderen of de Slag der Gulden Sporen* uit 1838. Dat onderzoek nam de inzet van ledematen van de twee vrouwelijke personages Machteld en Johanna onder de loep. Aangezien ik veel meer onderzoekswaardige zaken op het gebied van gender vond dan er binnen het kader van dat onderzoek paste, besloot ik meer te doen met *De leeuw*. Het resultaat daarvan is de voorliggende scriptie.

1.2 Probleemstelling

‘Ongetwyfeld hebt gy in de vurigste jaren uws levens eene vrouw bemind, - uwe oogen hebben op het wezen van een schoon beeld gerust, en uw hart heeft aen het gevoel der min meer kracht ontleend om sneller te jagen en inniger te aenbidden.’ (Conscience, 1838, eerste deel, p. 39)¹

Bovenstaand citaat, onderdeel van auctoriële vertellerstekst, treft de lezer van *De leeuw* aan in de roman. Het is een opmerkelijke passage. In één zin laat de verteller weten dat hij ervan uitgaat dat zijn lezerspubliek van het mannelijke geslacht is. De roman geeft dus op metaniveau blijk van een gegenderd beeld van (historische) romans lezen. Zo'n redenering van maar één zin in *De leeuw* laat ons vermoeden dat deze roman nog meer van dit soort genderveronderstellingen bevat.

¹ Voor dit onderzoek is de eerste druk (1838) van de roman gebruikt. Deze druk verdeelt de roman in drie delen op, waarbij elk deel opnieuw met nummering begint; vandaar dus de extra toevoeging “eerste/tweede/derde deel”.

1.3 Wetenschappelijke relevantie

De leeuw is een roman die een opzienbarend grote lezersbelangstelling genoot in zijn tijd (De Geest & Verstraeten, 2013, p. 174). De aflatende populariteit en de verandering van het lezerspubliek heeft zich in recentere jaren in twee verschillende richtingen ontwikkelt, vat Kevin Absillis samen:

Doodgeknuffeld door rechtse krachten en verketterd door intellectuelen en kunstenaars: ziedaar het lot van Hendrik Conscience in Vlaanderen. Meer dan tweehonderd jaar na zijn geboorte is de schrijver [...] verveld tot een symbool in een aanslepende cultuuroorlog. Intussen durft geen weldenkend mens zijn boeken nog open te slaan uit schrik voor de racistische dampen die daaruit zouden opstijgen. (Absillis, 2021)

Juist daarom is het van belang gendernormen en -verwachtingen in het werk van Conscience te examineren: de huidige, controversiële receptie van Conscience kan meer reliëf krijgen met zo'n onderzoek als het voorliggende. Absillis (2021) lichtte een deel van Consciences oeuvre door op racisme, waardoor het debat rondom racisme in zijn werk diepgaander en op preciezer niveau kan plaatsvinden. Zo zou dat ook met het gender-aspect in Consciences werk kunnen gebeuren. De lezer van dit verslag kan op basis van de onderzoeksresultaten het eigen standpunt meer gronding geven in zowel het hedendaagse Conscience-debat als het debat over hedendaagse gendernormen en -waarden.

1.4 Onderzoeksvraag

De onderzoeksvraag luidt: *In hoeverre worden de vroegnegentiende-eeuwse regels voor het leven als een voorbeeldige man en voorbeeldige vrouw gevolgd in Hendrik Consciences De leeuw van Vlaanderen?* Om diverse kanten van de vraag te belichten, is de vraag onderverdeelt in subvragen. Als volgt zijn zij:

- *In hoeverre blijkt er uit de woordkeuze van de verteller sprake te zijn van gendering van gedrag of activiteiten, vergeleken met de vroegnegentiende-eeuwse gendernormen en -verwachtingen? Deze deelvraag gaat in op (subtiele) fraseringen die in de beschrijvingen voorkomen. Om te weten waarop gelet moet worden, wordt eerst in het theoretisch kader besproken wat er zoal over gendering is geschreven met betrekking tot de historische en literaire situatie in de negentiende eeuw.*
- *In hoeverre worden de vroegnegentiende-eeuwse ideeën rondom “vrouwelijkheid” tot uitdrukking gebracht in het gedrag, spreken en handelen van de personages Machteld van Bethune en koningin Johanna van Navarre?*
- *In hoeverre worden de vroegnegentiende-eeuwse ideeën rondom “mannelijkheid” tot uitdrukking gebracht in het gedrag, spreken en handelen van de personages Adolf van Nieuwland en koning Philippe le Bel?*

Waarom juist deze vier personage? Deze personages krijgen voldoende ruimte in het verhaal om voldoende reliëf te krijgen en veelzijdige antwoorden mogelijk te maken. Daarnaast vormen de personages twee liefdesparen (Adolf met Machteld, Philippe met Johanna); zodoende kunnen de verhoudingen in beide relaties ook onder de loep worden genomen en tegen elkaar worden afgezet. Waarom het er dan vier zijn? Maar één paar onderzoeken zal helaas een veel eendimensionaler beeld opleveren dan twee paren. Aan de andere kant zal het onderzoek de voorgeschreven omvang van een bachelorscriptie (nog meer) te buiten gaan als er nog meer personages worden toegevoegd.

Met betrekking tot de vier personages en om een kader te geven aan het functioneren van die vier dan nu eerst een beknopt overzicht van de inhoud van *De leeuw*. In de loop van het eerste deel worden (de karaktereigenschappen van) de vier personages geïntroduceerd. Machteld is de dochter van Robrecht van Bethune, de *de facto* graaf (onderheerser) van Vlaanderen die de bijnaam “de leeuw van Vlaanderen” heeft. Vlaanderen gaat gebukt onder de overheersing van Frankrijk, in de personen van de Franse koning Philippe le Bel en zijn gemalin koningin Johanna van Navarre. Wanneer Robrecht bij een onderhandeling op Franse grond vastgezet wordt, voelt de ridder Adolf van Nieuwland (die trouw aan Robrecht en verliefd op Machteld is) zich geroepen om met Robrecht te ruilen en zelf gevangen te zitten om Robrecht maar vrij te krijgen – wat overigens ook met succes gebeurt. Na een reeks steeds succesvollere opstanden in het tweede deel waar andere personages aan mee doen vindt in het derde deel van de roman de Guldensporenslag tussen patriottistische Vlamingen enerzijds en Fransen en Fransgezinde Vlamingen anderzijds, die in het voordeel van de eerste groep beslist wordt. Om nog even een terugkoppeling te maken naar de twee paren onderzochte personages: de paren verschillen dus ook beslist op het punt van welke natie zij trouw zijn.

2. Theoretisch kader

Er volgen nu eerst begrippen en eerdere bevindingen die direct samenhangen met *De leeuw* zelf. Aansluitend volgen de termen, theorie en kaders die van belang zijn voor het genderkritische deel van het onderzoek.

2.1 De literaire situatie in Vlaanderen anno 1838 en *De leeuw*

Gy Vlaming, die dit boek gelezen hebt, overweeg, by de roemryke daden welke hetzelfde bevat, wat Vlaenderen eertyds was - wat het nu is - en nog meer wat het worden zal indien gy de heilige voorbeelden uwer Vaderen vergeet!
(Conscience, 1838, derde deel, p. 190)

Aldus eindigt Conscience *De leeuw*. In onomwonden woorden wordt de lezer nationalistische gevoelens toegestopt (Beheijdt, 1996, p.36), en dan uiteraard voornamelijk voor het Vlaamse deel van de natie. Albert Westerlinck vat dit krachtig samen:

Het boek wil inderdaad alle Vlamingen overtuigen van en warm maken voor de Vlaamse zaak, het wil het Vlaamse volksbestaan, de groei van de Vlaamse identiteit dienen. Het middel daartoe is een roemrijk beeld van het Vlaamse verleden geven, een geschiedenisbeeld dat bezielt, verwarmt, opjaagt tot de daad. (geciteerd in Beheijdt, 1996, p. 35)

De politieke boodschap blijkt dus dubbelzijdig: enerzijds dient Vlaanderen politiek gezien voor zichzelf op te komen (temidden van de Belgische Revolutie (1830-1839)), maar ook op het gebied van (lees)cultuur. Op het gebied van literatuur was daar anno 1838 inderdaad nog een grote slag te slaan: België was in die tijd dusdanig in de ban van Franse literatuur dat werk van eigen bodem (zowel Franstalig als Nederlandstalig) amper aandacht kreeg, en het Nederlands (dat toen nog geeneens

als cultuurtaal overwegend serieus werd genomen) minderwaardig is ten opzichte van het Frans, dat juist dé taal van de intelligentsia is (Spinoy, 1998, p. 147-149). Door de beslissing in het Nederlands te schrijven richt Conscience zich tot een publiek dat of geen toegang heeft tot Franstalig werk of uit morele/patriottistische overwegingen Nederlandstalig werk wil lezen (Spinoy, 1998, p. 149-150); door onderwerpen uit de vaderlandse geschiedenis aan te snijden wordt de laatste groep natuurlijk nog meer aangesproken (Spinoy, 1998, p. 150). Met de Guldensporenslag (1302) had Conscience een tot de Vlaamse verbeelding sprekend onderwerp gekozen; in de loop der tijd was deze slag tussen het Franse en Vlaamse leger, die laatstgenoemde partij onverwacht won, immers tot iconische status verheven als de slag waarbij ““dé Vlamingen dé Fransen [versloegen] en uit het land verdreven” (Hoppenbrouwers, 2004, p. 154)

2.2 *De leeuw en zijn personages*

Dirk de Geest en Pieter Verstraeten (2013, samengevat op p. 189-190) beweren dat de personages in *De leeuw* juist tegelijkertijd een wat plat karakter zijn en een eigen, genuanceerder profiel hebben. De lezer wordt door de (auctoriale) verteller wel min of meer gevoerd met correcte/gewenste interpretaties en duidingen - daarbij het uiteindelijke, nationalistische doel van de roman niet uit het oog verliezend (De Geest & Verstraeten, 2013, p. 189). De Geest en Verstraeten (2013, p. 189) beëindigen hun onderzoek met een interessante stellingname: de niet-eenzijdige personages moeten actief door de lezer worden doorgrond, net als bij hedendaagse romans. Voor dit onderzoek betekent dat dat er niet enkel naar de vertellersaanwijzingen moet worden gekeken, maar ook naar wat de vier personages zelf doen en over elkaar zeggen. Ook van belang is om bedacht te zijn op het samenspel tussen gendernormen en -

verhoudingen enerzijds en karakterisering die in dienst staat van de politieke boodschap anderzijds.

2.3 Genre van *De leeuw*

Gobbers (1990) beargumenteert dat *De leeuw* een historische roman is met trekken van een nationaal epos; hij wijst (1990, p. 46) ook op het feit dat Conscience in het voorwoord van *De leeuw* vermeldt dat hij na intensief onderzoek een roman heeft geschreven die meer historisch is dan noodzakelijk voor dit genre (Conscience, 1838, deel 1, p. IX). Conscience maakt zich wel, net als andere (toenmalige) schrijvers van historische romans, bij tijd en wijle schuldig aan “tendentieuze vertekening[en] of fantasierijke toevoeging[en]” (Gobbers, 1990, p. 46). Voor dit onderzoek is dit belangrijk: historische personages *kunnen* zó gekneed kunnen worden zoals de auteur ze wil hebben, waardoor ze zich niet per se in de roman gedragen zoals de historische figuren dat deden. Het personage Adolf is van de grond af aan verzonnen: het is een puur fictionele toevoeging aan het verhaal (Spinoy, 1998, p. 146) – met als gevolg dat alle interacties tussen Adolf en anderen ook fictief zijn.

De historische roman als genre sloot voornamelijk aan bij de middenklasse (Mathijssen, 1987, p. 28). Toentertijd liet het genre zich als volgt kenmerken: de vertelinstantie was auctoriaal van aard, waarbij er flink de ruimte was voor uitweidingen over de natuur en andere omgevingen, de vertelde tijd nam flinke tijdsperiodes in beslag en, bovenal, er was aandacht voor historie (Mathijssen, 1987, p. 81). Met de laatste komen we uit op de term *couleur locale*, waarbij specifieke (onder meer ruimtelijke) historisch juiste beschrijvingen worden ingezet om de lezer een beeld van een historische omgeving of tijd te geven (Van Boven & Dorleijn, 2013, p. 326-327). Zeden, gewoonten en sociale verhoudingen – en dus ook gendernormen en -verhoudingen – horen echter ook bij deze term (Van Boven & Kemperink, 2006, p.

47). Het genre kende echter voldoende vrijheid om “gewenste genderopvattingen en geïdealiseerde sekseverhoudingen te projecteren in een historische context” (Grever, 1999, p. 517). Door het ontbreken van verwijzingen naar historische gendernormen en -verwachtingen, lijkt het op basis van de theorie aannemelijker dat Conscience bewust of onbewust de normen van zijn eigen tijd in *De leeuw* heeft laten sluipen.

2.4 Man-zijn en vrouw-zijn in de negentiende-eeuw

De feministische literatuurkritiek heeft zich al enige tijd bezig gehouden met vragen over rollen die vrouwelijke personages spelen en impliciete veronderstellingen over een vrouw die een tekst meegeeft aan de lezer (Bertens, 2014, p. 84). Die rollen en veronderstellingen stromen voort uit een bepaald beeld van gender, waarbij gender zoveel wil zeggen als: een cultureel geconstrueerd beeld over wat de verwachtingen zijn over man-zijn en vrouw-zijn (Bertens, 2014, p. 85). De genderrollen van “man” en “vrouw” zijn dus opgebouwd vanuit heersende normen in een bepaalde cultuur. Om te weten of de lezer van *De leeuw* nu daadwerkelijk van doen heeft met gendernormen en -verwachtingen uit de tijd van Conscience, is het onontbeerlijk om historische bronnen over dit onderwerp erop na te slaan.

Onder invloed van Jean-Jacques Rousseau en Immanuel Kant raakte rond 1800 de geslachtskaraktertheorie wijdverbreid, die psychische kenmerken in een systeem van absolute tegenpolen ordende (Streng, 1997, p. 10). In deze theorie zijn activiteit, dapperheid, zelfstandigheid en rationaliteit de kenmerken van mannen, terwijl passiviteit, bescheidenheid, afhankelijkheid en emotionaliteit die van vrouwen zijn (Streng, 1997, p. 10). Belangrijk is dat er beslist sprake was van een waarderingsverschil: de mannelijke waarden werden hoger dan de vrouwelijke geschat (Streng, 1997, p. 11). In Nederland zette deze theorie al vanaf 1815 stevig voet aan wal als verklaring en verdediging van de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen

(Streng, 1997, p. 13) – het is dus niet geheel ondenkbaar dat Conscience bij het schrijven van *De leeuw* op de hoogte was van deze theorie. Ik realiseer me danig dat het hier over geslacht in plaats van gender gaat; het laat zien dat gender nog niet iets was dat losstond van geslacht.

Louise Deschryver (2018) onderzocht brieven die de tienerkinderen Sidonie en Jean van de vroegnegentiende-eeuwse Vlaamse burgerlijke familie Bethune² naar hun ouders stuurden op gendernormen en -verwachtingen. De normen voor een vrouw waren als volgt: zij beweegt zich voornamelijk rondom het huis; als echtgenote is een zij de morele meerdere; als moeder is zij zorgzaam, onschuldig en puur; en daarnaast ontbreekt het een vrouw in het algemeen aan seksuele drift en egoïsme (Deschryver, 2018, p.3)³. Verder was politiek iets waar een vrouw zich niet over uitliet (Deschryver, 2018, p.15), en al te harde uitspraken zouden een voorbeeldige vrouw vreemd moeten zijn (Deschryver, 2018, p. 6) Mannen begaven zich juist buitenshuis, in de publieke (homosociale) ruimte waar rationaliteit en daadkracht vereisten waren (Deschryver, 2018, p. 3). De in die tijd nog jonge Belgische natie was eveneens belangrijk voor de mannelijke identiteitsvorming vanwege het opgeven als soldaat voor een mogelijke oorlog (Deschryver, 2018, p. 15). Huwen gold voor zowel mannen als vrouwen als een zeer hoog doel, en maakte tegelijk onlosmakelijk onderdeel uit van het positief uitdrukken van de beide genderidentiteiten (Deschryver, 2018, p. 6 en 11).

Deschryver (2018, p. 16) wijst erop dat de kinderen uit zichzelf de normen als vanzelfsprekend overnamen. Dit bewijst dat de gewenste gendereigenschappen niet

² Deze familie Bethune heeft geen verband met de personagefamilie Van Bethune in *De leeuw*.

³ De versie van het artikel van Deschryver die in dit onderzoek is gebruikt, is een voor digitale verspreiding gemaakte versie van het oorspronkelijke, op papier verschenen artikel. Aangezien deze digitale versie niet de nummering heeft van het oorspronkelijke artikel, heb ik de hier weergegeven pagina's genummerd naar de paginanummering van de pdf zoals deze te vinden is via de link in de bibliografie.

alleen binnen theorie van Rousseau of Kant bestonden, maar daadwerkelijk in de dagelijkse praktijk werden gebracht door de middenklasse.

2.5 Gender in de negentiende-eeuwse literatuur

De 19e-eeuwse literaire aftekening van dat wat een vrouw goed of slecht maakt, is door Sandra Gilbert en Susan Gubar (1979) samengevat in de engel-monster-dichotomie: een goede vrouw is overdreven engelachtig, en laat zich kenschetsen door het juist volgen van de gendernormen, terwijl een slechte vrouw juist de gendernormen schond. Een treffende, exemplarische uitwerking hiervan – die tevens aangeeft dat de dichotomie al bijzonder lang meegaat – is de analyse van het aloude sprookje van Sneeuwwitje (Gilbert & Gubar, 1979, p. 36-42). De stiefmoeder is actief, volwassen, inventief, sluw, en tot driemaal toe bereid te moorden (Gilbert & Gubar, p. 36-40). Daarentegen is Sneeuwwitje passief, “childlike, docile, submissive, the heroine of a life that has no story” (Gilbert & Gubar, 1979, p. 39). Het “geen verhaal”-stuk slaat op het gegeven dat na het huwelijk met de prins Sneeuwwitje naar verwachting in een sleur van huiselijkheid (zoals opgepikt bij de zeven dwergen) en nietsdoen zal terechtkomen; de enige manier om uit die passiviteit te ontsnappen is (significante) actie ondernemen, eropuit trekken – en laat dat nu net ook datgene zijn wat de boze koningin tot “monster” maakt (Gilbert & Gubar, 1979, p. 42). Dat vrouwelijke personages in zo’n dichotomie vastzitten, is te wijten aan het feit dat van oudsher mannelijke schrijvers in patriarchale beschavingen hen daarin opsluiten (Gilbert & Gubar, 1979, p. 12).

In een onderzoek naar Nederlandse literatuur in de 19e eeuw heeft Francien Petiet (2003) ook gevonden wat een vrouw goed maakt: huiselijk, een goede moeder en echtgenote en aanwezig op de achtergrond. Min of meer vrijwillig ongehuwd zijn was niet de bedoeling voor een vrouw (Petiet, 2003, p. 157). Bijgevolg zijn bijna alle

ongehuwde vrouwen in *Camera Obscura* (1839) van Hildebrand van binnen en van buiten onaantrekkelijk (Petiet, 2003, p. 157).

Om nog terug te komen op historische romans: schrijven en lezen van historische romans was in de regel een mannenzaak (Streng, 1997, p. 25), want (gefictionaliseerde) geschiedschrijving vergde immers het mannelijke karaktereigenschap van kennis. Vrouwen werden als meer bedreven in het schrijven van kinderroepie en huiselijke romans beschouwd (Streng, 1997, p. 25) – niet geheel toevallig zaken die naadloos aansluiten op de leefwereld van een “goede” thuisblijvende echtgenote/moeder. Afsluitend wil ik nog eens terugkeren op de vertellerssituatie zoals die uit de Probleemstelling bleek. Deze verteller lijkt deel uit te maken van de lange traditie om mannelijke vertellers vrouwen te laten bespreken en bekijken – waardoor de vrouw tot een objectpositie zonder kijk- en bespreekvermogen vervalt (Meijer, 1996, p. 20)⁴.

⁴ Hier betreft het zo’n zelfde nummeringsprobleem en - oplossing als bij het artikel van de schrijver; het enige verschil is dat het niet een artikel maar een boek betreft.

3. Methode

De methode die ik bij het onderzoek naar *De leeuw* heb gebruikt, is die van de close reading, waarbij de algemene aandachtspunten van de feministische literatuurkritiek de leidraad vormt voor dat waar dit onderzoek in geïnteresseerd is. Juist door kleine details, specifieke woordkeuzes en andere subtiliteiten onder de loep te nemen, zal duidelijk worden wat het beeld van gendernormen en -verwachtingen is dat ten grondslag aan de roman ligt. Immers: het is een roman, niet een expliciet manifest omtrent gendernormen en -verwachtingen. De subtiliteiten van de vertellerstekst, uitspraken omtrent wat personages normaal of de norm vinden, bepaalde handelingen die (soms in een groter verband) blijk geven van een bepaald punt: naar zulke zaken is dit onderzoek geïnteresseerd. Tenslotte worden de bevindingen vergeleken met de net hierboven genoemde gendernormen en -verwachtingen uit de negentiende eeuw.

4. Onderzoekresultaten

De eerste deelvraag, over welke gendering voortvloeit uit de woordkeuze van de verteller, komt als eerste aan de orde. Daarna zal per personage worden ingegaan op de opvallende vondsten. Onvermijdelijk is dat een en ander niet helemaal in één hokje onder te brengen is, maar er is getracht zulke overlappende gevallen toch een logische plaats te geven.

4.1 De verteller

De lezer heeft te maken met een auctoriale, heterodiëgtische verteller, die zich klassiek kenmerkt met eigenschappen als uitweidingen maken, als (morele) gids dienen, commentaar geven op het verhaal, en de lezer toespreken (deze term en eigenschappen zijn onder meer toegelicht in Van Boven & Dorleijn, 2013, p. 216-218). De verteller van deze roman oefent, zoals uit eerder besproken onderzoek van De Geest en Verstraeten bleek, invloed uit op hoe de lezer het verhaal waarneemt en dient interpreteren. Dat daar inderdaad sprake van is, zal geïllustreerd worden met enkele voorbeelden.

Allereerst een zeer opvallend verschijnsel: de aftekening van Vlamingen als de “helden” van de roman in contrast met de Fransen en Fransgezinde Vlamingen als de “slechteriken”. De verteller neemt uitgebreid de tijd om de lezer te verwittigen hoe het komt dat door politieke strategieën en financiële veranderingen de meeste Vlaamse bewindvoerders en edelen trouw werden aan het Frankrijk van Philippe le Bel (1, p. 94-96)⁵. Fransgezinden werden “leliaards” genoemd naar het wapen van Frankrijk, de lelie (1, p. 95); Vlaamsgezinden kregen in de roman de naam

⁵ Gezien dat deze paragraaf “Onderzoekresultaten” bol staat van citaten en parafrasen uit *De leeuw*, is ervoor gekozen de verwijzingen wat korter te maken om de leesbaarheid te verhogen. In plaats van (Conscience, 1838, eerste deel, p. 94-96) is dan (1, p. 94-96) aan te treffen. Let op: waar ergens in deze paragraaf een andere bron wordt aangehaald dan *De leeuw*, wordt uiteraard wél de volledige bronvermelding gegeven.

“klauwaards” naar het idee dat de klauw van de Vlaamse leeuw de Franse lelie zou bedreigen (1, p. 97). De politieke wrijving die deze situatie oplevert wordt door de roman duidelijk gemaakt: “In dien tyd bestonden er in Vlaenderen twee gezindheden die tegen elkander opwilden, en niets spaerden om zich onderling al het mogelyke nadeel toe te brengen” (1, p. 94), is te lezen aan het begin van hoofdstuk zes. De verteller stopt de lezer al vlug een waardeoordeel over de terminologie toe, want na de introductie van de termen is te lezen dat de Fransgezinden “den naem Leliaerts [kregen] als een schandmerk” (1, p. 96).

Nu is gebleken dat klauwaards en leliaards twee duidelijk te onderscheiden groepen zijn, en waarbij bestempeling met de term leliaard als schandelijk wordt gezien, is het de moeite waard deze twee termen te onderzoeken in het kader van gendernormen en -verwachtingen. Het nut daarvan levert de roman aan de lezer in een scène waarin de deken Pieter Deconinck met andere wevers (waaronder, zoals blijkt, zich een leliaard bevindt) in vergadering is, en onder meer over klauwaards en leliaards wordt gesproken (1, p. 146-151). Nadat een pro-leliaard uitspraak is uitgesproken (1, p. 149), windt Deconinck zich dusdanig op - “want zyne volksliefde kende geene palen” (1, p. 149) -, dat hij zich stevig uitlaat over leliaards, waarbij de term “verwyfde Leliaerts” (1, p. 150) valt. Over de term “verwijfd” meldt het Woordenboek der Nederlandsche Taal (periode 1500-nu) ons:

1. De eigenschappen, kenmerken aangenomen hebbend die aan vrouwen worden toegeschreven (als zwakte, overgevoeligheid, vrouwelijke kleding e.d.).
2. (Bnw.) In aansl. bij bet. 1), in ruimeren zin: zijn vroegere fysieke en psychische kracht en sterkte verloren hebbend; verslapt, gedegeneerd (inz. door weelde, ontucht, bandeloosheid).

3.(Bnw.) Aan zijn vrouw, echtgenoot onderworpen; onder den plak zittend.

Thans nog in Vl.

4.(Bnw.) Onvruchtbaar gemaakt, gecastreerd, ontmand. W.g. en veroud.

(Woordenboek der Nederlandsche Taal, z.d.)

Het is niet zeker te weten van welke betekenissen van “verwyfd” Conscience zich bediende; maar als wijzen om leliaards mee te typeren bestaat de keuze dus onder meer uit slap, zwak, overgevoelig, onder de plak bij de vrouw zittend en ontmand of niet man-achtig zijnd. Het noemen van leliaards levert onder meer ook combinaties op met “laffe bastaerden” (2, p. 105). Daarmee is de toon gezet, en dient de lezer bedacht te zijn op verdere uitingen met een verband tussen verwijfd, onechtheid en niet-Vlaamsgezinde personages.

Een snelle scan levert ons nog twee maal “verwyfd” op, waardoor de associatie van wie zich niet voor de vlaamse zaak sterk maakt verwijfd is, sterker is. Eén is te vinden in vertellerstekst (2, p. 26) die Franssprekenden (die onder Fransgezinden uiteraard juist voorkwamen) met verwijfd-zijn en het in deze context niet sympathiek geportretteerde lispelen in verband brengt.

Het klaarblijkelijke typeren van stemmen als “al dan niet een mannelijk karakter bezittend” treffen we nog een keer aan. Deze keer typeert de verteller het door de hele roman actief pro-Vlaamse personage Jan Breydel als volgt: “[z]yne stem was aengenaem en zoetluidend, alhoewel zy den laffen vrouwentoon niet bezat” (Conscience, 1838, eerste deel, p. 118). “Laf” is dus toe te voegen tot “het karakter der vrouwen” - maar dat geldt ook voor “aangenaem” en “zoetluidend”. Het Woordenboek der Nederlandsche taal (z.d.) vertelt ons dat “laf” in de periode 1500 tot nu zoveel kan betekenen als slap, krachteloos, kleinzielig, kinderachtig, en, heel typisch, niet passend bij een man. Een vrouwenstem kan dus (een mengeling van)

deze kenmerken bevatten, waarbij de kenmerken juist als passend voor een vrouw worden gehouden. Een mannenstem, zo is te redeneren, kan dus nog wel prettig zijn om aan te horen, maar moet beslist niet laf en dus krachtig en sterk overkomen. De stemmen worden zo dus zowel bron als uitdrukking van de typische gendering die de verteller de lezer opdringt.

Het wel of niet bezitten van moed blijkt vaker te worden gebruikt om respectievelijk mannen en vrouwen te onderscheiden: wanneer Brugge belegerd dreigt te worden, worden enkel bange vrouwenharten besproken (1, p. 169), maar wordt even verderop gesproken over de mannelijke verzetslieden met termen als “aenzichten [zonder] laffe vrees” en “een manlyk vuer glom op hunne wangen” (beiden 1, p. 170). Bang en/of laf zijn is dus ook volgens de verteller beslist een vrouwelijke eigenschap.

Om terug te komen op de belangrijke taak van de vrouw als moeder zoals deze al in paragraaf 2.5 voorkwam: niet bij naam genoemde Vlaamse moeders komen verrassend vaak voor in combinatie met zorgen voor de kinderen in de barre omstandigheden van alle slagen en belegeringen in de roman (zie bijvoorbeeld 2, p. 67, 69, 122, 166, 191; 3, p. 17, 86). Het pro-Vlaamse van de roman maakt dat dit “moederen” ook als positief wordt gezien.

Onder het kopje Probleemstelling is al verwezen naar een situatie waarin de verteller vertelt over de mooie vrouwen die de (door de tekst veronderstelde mannelijke) lezer heeft begeerd. Om het nog eens te herhalen: ook op lezersniveau wordt een roman lezen gegenderd als een mannelijke activiteit. Helaas bevat *De leeuw* geen romanlezende personages.

4.2 Machteld van Bethune

Beschrijvingen van Machteld geven de lezer al direct een beeld van haar uiterlijk en innerlijk: woorden als “lieflykheden”, “zachtjes”, “zoo zoet en zoo zalig”, “engellyken mond” (allen 1, p. 23-34) slaan in de meeste gevallen op innerlijk en uiterlijk.

Machteld wordt dan ook van tijd tot tijd als aanbidwaardig omschreven (onder meer 1, p. 39-40; 2, p. 57). Opvallend is ook dat zij vaak als “de maegd” of een subtiele variatie daarop wordt genoemd door de verteller (onder meer 1, p. 23, 24, 25, 44).

Aangezien volgens het Woordenboek der Nederlandsche Taal (z.d.) een maagd in de periode 1500 tot nu kan duiden op zowel een ongerepte als ongehuwde vrouw (of, niet geheel ondenkbaar, een combinatie), wordt de nadruk door de verteller erg gelegd op de ongehuwde status, waardoor trouwen als historisch belangrijk doel voor een vrouw constant in beeld blijft.

De roman drukt de lezer ook andere karaktereigenschappen van Machteld op het hart: haar gelaat is in staat mannen te betoveren en vervoeren (1, p. 24). Wanneer Adolf haar niet de reden waarom hij weggaat wil toevertrouwen. “sprak [zij] met dien streelenden grammoed, die zoo tooverend op het hart der mannen werkt” (1, p. 196) - en dat werkt nog ook (1, p. 196-197). Aldus komt de lezer te weten dat ze liefde die een man voor haar kan hebben kan inzetten voor eigen doeleinden. Die eigenschap wordt echter als typisch voor het vrouwelijke gender gezien, maar niet per se als goed of slecht; dit verschilt met wat Gilbert en Gubar vonden, waar deze eigenschap juist iets voor het monster is.

Machtelds mentale gezondheid is voortdurend een heikel punt: vaak leest de lezer over gehuil (bijvoorbeeld 1, p. 44, 61 en 98; tweede deel, p. 78) en aanverwante zaken als zenuwinzinkingen, plotse onredelijkheid, paniek- en angstaanvallen (bijvoorbeeld 1, p. 183 en 193); in het geval waarin het lijkt dat Adolf zijn laatste adem vlug zal

uitblazen, geeft Machteld blijk van de wens dan ook maar niet meer verder te willen leven (3, p. 157). We lazen reeds eerder over emotionaliteit als een der kenmerken van vrouwen in de geslachtskaraktertheorie.

Wanneer Machteld zich in de huiselijke kring bevindt, heeft ze regelmatig gezelschap van Adolfs zus Maria, die door gebrek aan het voorkomen van een echtgenoot ongehuwd lijkt te zijn. Dat zij als “goede zuster Maria” (onder meer 1, p. 104) wordt aangeduid door Machteld en op dezelfde pagina door Adolf als “goede Maria”, maakt dat een verband tussen deze Maria en de Heilige maagd Maria lijkt te bestaan. Ingaan op Maria’s personage valt buiten de kaders van dit onderzoek, maar het gegeven dat Machteld gezelschap heeft van een vroom, pure (of, ondanks dat het qua naamgeving niet helemaal past, een à la Gilbert en Gubar “engelachtige”) persoon, maakt dat zij in de huiselijke kring steun vindt in een figuurlijke Heilige.

Wat voert Machteld dan op eigen houtje uit? Zij is het die Adolf van haar liefde op de hoogte stelt, vóórdat hij het omgekeerde doet (1, p. 204). Ook weet zij tot viermaal toe in de afgebakende publieke sfeer der mannen te treden: de ene keer doet zij actief mee in de riddering die Jan Breydel en Pieter Deconinck ten deel valt (3, p. 55), de andere keer gaat ze mee op de jacht en demonstreert dat ze erg kundig is in de valkerij - en dat terwijl men net eerder las dat “[e]lke vlaemsche ridder [...] zynen valk op de vuist [kreeg]” (1, p. 33). De valk speelt niet eenmalig een rol: in haar verblijfplaats is de valk nog een keer te vinden (1, p. 104) – waarmee de valk een “sleutel” blijkt waarmee ze zich in de huiselijke én publieke kring kan begeven. Ook maakt Machteld net voor de Guldensporenslag een rondje door het Vlaamse kamp, waarbij ze vol belangstelling een kort gesprek voert met een smid (3, p. 128); ze gaat vóór de Guldensporenslag plaatsvindt een stukje met het leger mee (3, p. 45).

Hiermee wordt duidelijk dat ze toch wel degelijk zichzelf betreft in de homosociale,

publieke mannenwereld, en daar door de verteller of andere personages beslist niet voor gestraft wordt. Of ze de “laffe vrouwentoon” bezit, wordt niet geëxpliciteerd; maar te laf om op jacht mee te gaan of zich in een oorlogskamp te bevinden is ze zeker niet (hoewel daadwerkelijk meevechten in de oorlog niet gebeurd!).

Hoe Machtelds manier van doen beschreven wordt, komt ten dele overeen met hoe Sidonie Bethune in het onderzoek van Deschryver naar voren komt. De politieke situatie laat Machteld beslist niet aan zich voorbijgaan, wat Sidonie wel doet. Waar wel overeenkomsten zijn te vinden is dat beiden zich erg op het huwelijk richten als hoogst haalbare in het leven (met als gevolg dat er daarna passiviteit en huiselijkheid overblijft), iets dat ook al van oudsher bij “engelen” als Sneeuwwitje zo is. In te denken is dat ze met onder meer de valk en oorlogsvoering echter nog wel van tijd tot tijd in de publieke sfeer kan optreden. Machteld lijkt zich dus deels los te weken van de verwachte gendernormen.

4.3 Adolf van Nieuwland

Wanneer de lezer voor het eerst kennismaakt met Adolf wordt deze overstelpt met mededelingen omtrent zijn uiterlijk en innerlijk - en waardeoordelen die de verteller daarmee laat samengaan. Omdat de tekst zelf het niet beter kan verwoorden, volgt hier een deel van die beschrijving.

Zyn aenzicht bekoorde niet door verwyfde schoonheid, hy was niet van die mannen met roozenkleurige wang en lachenden mond, wien niets behoef dan een samaer om zich tot vrouw te herscheppen, en die wel als een speeltuig der vrouwen geliefkoosd, maer nimmer als heer en meester geëerbiedigd worden. - Neen, de natuer had in hem zoo niet gedwaeld. De zon had zyne wangen een weinig gezengd en met eenen ernstigen toon geverwd, zyn voorhoofd droeg reeds die twee rimpels welke het denkvermogen vroegtydig aenkondigen. Zyn

aenzicht was treffend en manlyk - en de hoekige lynen die hetzelfde afteekenden, gaven hem het voorkomen van een grieksch gebyteld beeld. Zyne oogen die half onder de wenkbraeuwen gedoken waren, droegen het kenmerk eener warme en eenzame ziel. (1, p. 22)

Adolf wordt als het schoolvoorbeeld van de ideale mannelijkheid volgens de geslachtskaraktertheorie opgevoerd: daadkrachtig, intelligent, ernstig, maar toch warm – en overigens beslist niet verwijfd, waarbij verwijfd zijn zelfs als een in beginsel foute dwaling der natuur wordt getypeerd. Even later valt ook te lezen dat hij erg lijkt op de Leeuw van Vlaanderen - als een jongere versie van de vader van Machteld dus: “By het eerste gezicht, zou men dezen Adolf voor eenen zoon van Robrecht van Bethune [=de Leeuw] kunnen aenzien hebben, want uitgenomen den ouderdom die zeer verschillend was, geleek hy verwonderlyk aen Robrecht” (1, p. 22). Dit is opzienbarend: Adolf wordt impliciet gepositioneerd als een soort zoon en/of opvolger van het eponimische personage van de roman, de *de facto* leider van Vlaanderen, Robrecht kortom, waardoor het leiderschap van Vlaanderen Machteld al bij voorbaat impliciet ontnomen wordt en naar een man (Adolf) doorgeschoven wordt – zodoende blijft bij wijze van spreken de leeuw een leeuw en zal deze niet een leeuwin kunnen zijn, en wordt leiderschap op landsniveau een zaak puur voor mannen. Het gedeelte over een eenzame ziel is tegen het einde van het verhaal ruimschoots opgelost door de zegening van het huwelijk tussen Machteld en Adolf (3, p. 167), en de roman verhaalt al vlug na de eerste introductie van Adolf over “de verliefde Adolf” (1, p. 34). Liefde staat dus voor Adolf hoog op de agenda.

De lezer komt bij monde van een haast stervende Adolf zelf te weten dat er maar twee zaken er toe deden: het durven sterven voor het vaderland en zijn liefde voor Machteld (3, p. 149-151). In de hele situatie blijft Adolf overigens kalmpjes, koeltjes

en helder van geest (3, p. 160), zoals het volgens de geslachtskaraktertheorie zou moeten zijn. Op de brink van de dood laat Adolf en passant ook blijf geven van zijn geloof in God en zijn gedachte dat de beloofde toekomst met Machteld de rijkste gift op aarde kan zijn (3, p. 160-161). De liefde van Machteld voor hem - uitgedrukt in haar hand op zijn borst – weet hem tegen alle verwachting in van de dood te redden en hem de kant van herstel op te duwen (3, p. 160).

Adolf blijkt niet tegen alles bestand. Wanneer de relatie met Machteld nog niet zeker is, heeft ze ook al indirect invloed om hem: hij laat *en publique* “twee minnetranen” (1, p. 35) om haar. De verteller sympathiseert met dit type stil liefhebben op afstand en (openbaar) huilen, waardoor om deze redenen huilen als positief wordt gezien – ondanks dat emotionaliteit een “vrouwenkaraktereigenschap” is. Opvallend is de afsluiting van de eerder besproken scène waarin Machteld haar liefde voor het eerst verklaard: uiteindelijk is de drang ridderlijk, trouw en loffelijk te zijn en de vader van Machteld vrij te laten door zichzelf op te laten sluiten, groter dan bij Machteld te blijven (1, p. 203). Liefde voor zijn (toekomstige) vrouw staat dus hoog de agenda bij dit op alle vlakken positief voorbeeldige heerschap, maar trouw aan het vaderland en dus de Vlaamse zaak gaat daar nog net boven – wat past bij niet-verwijfd en dus mannelijk zijn zoals de verteller dit schetste. Adolf doet ook denken aan de doelen die uit de brieven van Jean Bethune bleken: de patriottistische gevoelens en drang om te huwen staan ook daar hoog op de agenda.

4.4 Koningin Johanna van Navarre

Door een beschrijving van Johanna’s kleding is al wat op te maken: bij een officiële gelegenheid rondom het al dan niet gratie verlenen aan Gwyde, graaf van Vlaanderen, draagt zij een kroon en kleding die voornamelijk door glanzend goud en diamanten opvalt (1, p. 83) - en dat terwijl de financiën van de koning er beslist niet goed voor

staan (1, p. 74-75). Voor de lezer die nog twijfelt aan de houding die gepaard gaat met zo'n garderobe: "Hoogmoedig en verwaend, smeed de trotsche vrouw verachtende blikken op de Vlamingen die voor haer geknield zaten, en grimlachte met eene hatelyke uitdrukking, terwyl zy den ouden Graef met inzicht zoo lang liet wachten" (1, p. 85). Binnen één zin wordt het de lezer duidelijk dat zij hoogmoedigheid, verwaandheid, haatdragendheid, hardvochtigheid en zo nog veel meer verwante eigenschappen bezit - en daar geen wroeging over voelt, maar juist behagen in lijkt te scheppen. De hatelijkheid en valsheid van Johanna wordt de lezer overigens tot uit den treuren opgedrongen (onder meer 1, p. 92, 129; 2, p. 61, 80, 91, 179, 188, 190; 3, p. 4) - waaraan zowel verteller als personages zich schuldig aan maken.

Direct na de net geciteerde zin, treft men aan dat "zy eenige woorden in het oor van Philippe le Bel [fluisterde]" (1, p. 85). Dat invloed hebben op dat wat Philippe beslist is vaker te vinden, al is het maar indirect: als hij niet op haar wensen in zou gaan, zal haar toorn volgen (1, p. 69). Op tweederde van de roman drijft ze in drie kwesties ook haar zin door (3, p. 2 en 4). Om er zeker te zijn van dat "hare prooi [=Gwyde, die op audiëntie was gekomen bij Philippe om over de situatie van Vlaanderen te praten, AS]" niet ontsnapt, roept ze "met nydigen drift" waardoor ze "aen haren gemael geenen tyd [gaf] om te antwoorden" (alle drie 1, p. 87). De Engelstalige term "kingmaker" lijkt in dit verband te passen. De Cambridge Dictionary (z.d.) geeft de definitie "a person who influences the choice of people for powerful positions within an organization"; Johanna heeft het keuzeprocess al overgeslagen en stelt zich dus niet bepaald (politiek) bescheiden op om *de facto* met haar man te regeren en zijn handelen daarbij van tijd tot tijd te verwerpen.

In discussie gaan met Philippe maakt dat ze zich opwindt, roept, uitvalt, en haar echtgenoot in de rede valt (1, p. 72-76). Wanneer haar getier geen invloed heeft, zet ze

listigheid in om haar zin (te weten: Gwyde en in het algemeen ook Vlaanderen op allerlei mogelijke dwars te zitten) te krijgen (1, p. 75). De listigheid wordt nog verder uitgewerkt: Machteld heeft het op een zeker moment over “de tael [=Frans] der Koningin Johanna [...] die vleit en verraedt” (2, p. 61), waardoor enerzijds Frans als vlei- en verraadtaal wordt getypeerd, maar anderzijds ook Johanna van misleiding wordt beticht.

Honende woordkeuze ten opzichte van Vlamingen is haar ook niet vreemd: via een historische bron⁶ informeert de verteller ons over het volgende voorval:

Onder anderen gebood zy [=Johanna] [...] dat men de borsten van alle de vlaemsche zeugen afsnyden en alle hare biggen met het zweerd doorspeten zou, en dat men de honden van Vlaenderen zou doodslaen [...]. Deze schandelyke woorden door eene Koningin, door eene vrouw gesproken, zyn, ten bewyze harer wreedheid in de Kronyken bewaerd. (3, p. 4-5)

Genoeg om te ontleden: Johanna die de Vlamingen als dierlijk ziet, de verteller die nog schande spreekt van het feit dat al te bonte taal is voor een koningin en zelfs een vrouw (let op: de gevolgtrekking is dat goede vrouwen zich dus in het geheel niet van dit soort lelijk taalgebruik dienen te bedienen), en, tot slot, de verteller die de in de roman uitvoerig geschetste wreedheid van Johanna als historisch juist probeert te verkopen. Let daarnaast ook het gegeven dat ze beveelt om de borsten van de Vlaamse vrouwen af te snijden; door hen te verminken en van lichaamsdelen te ontdoen die hen vrouwelijk (niet het gender, maar het geslacht) maken, worden zij lelijk (wat al op zichzelf niet bij engelachtige, voorbeeldige vrouwen past; zie het voorbeeld uit de *Camera Obscura* in het Theoretisch kader) en fysiek minder

⁶ Die overigens Nederlandstalig is, waardoor de echtheid van de uitspraak te betwijfelen valt gezien de mogelijke pro-Vlaamse insteek.

vrouwelijk. Ze oogt, om terug te komen op het onderzoek van Deschryver, beslist niet als de morele verhevene in haar huwelijk met Philippe.

Het mag geen wonder heten dat de roman waar mogelijk Johanna afschildert als een in-en-in slechte vrouw - ijdel, bazig, wraakzuchtig, temperamentvol, ontvlambaar, ongeduldigheid, listig, moordzuchtig, en grofgebekt. Los van het laatste lijkt ze veel weg te hebben van de boze koningin uit Sneeuwwitje, die, net als Johanna, ook een “monster” is.

4.5 Koning Philippe le Bel

Philippe lijkt enig gevoel voor schappelijkheid te hebben, gezien zijn goede onthaal van zijn politieke tegenstander Gwyde (1, p. 70). Hij beschikt ook, even, over tederheid ten opzichte van zijn zoon en oprechte medelijden met Gwyde (1, p. 67). Een andere positieve karaktereigenschap is zelfinzicht: hij ziet in dat zijn veroorzaken van de Guldensporenslag maakt dat er enorm veel bloed aan hem kleeft (3, p. 147). In een crisissituatie met Johanna blijft Philippe bedaard (1, p. 72).

Daar houden de duidelijk positieve karaktereigenschappen echter wel min of meer op. De verteller wil ons meegeven dat Philippe zich na het bloedvergieten van de Guldensporenslag wel als “een boosaerdig schepsel” (3, p. 147) moest zien. Zoals hierboven al besproken is, weet hij geen enkele weerstand te bieden tegen de plannen van zijn gemalin Johanna en bovendien is hij bang van haar. Er is wel nuance aan te brengen: na een moment van twijfel kiest hij toch wat meer in lijn ligt met wat Johanna wil, maar dat doet hij alleen omdat de vrees groter is dan “de goede ingeving zyns harten” (1, p. 69). Met geld omgaan is ook niet zijn sterkste kant, wat tegen de rationaliteit van de geslachtskaraktertheorie indruist: de leemte die verspild geld achterlaat, vult hij op met geld dat ook weer verspild wordt - hoewel hij Vlaanderen graag welvarend had gehouden, ware het niet dat Johanna anders wilde (1, p. 135).

De verteller vat het voor ons samen: de oorzaken van Philippe' slechte daden zijn geldverkwisting en Johanna's dwingelandij ten opzichte van Philippe zelf (1, p. 135).

Onder de streep komt Philippe over als een getroebleerde man. Hij lijkt gevolgen in te kunnen schatten, is oprecht begaan met menselijk lijden en weet van zichzelf dat hij een moraal heeft. Uiteindelijk maakt het helaas allemaal niets uit, wanneer Johanna beslist anders met een bepaalde zaak wil omgaan. De eerder aangehaalde definities van het woord "verwijfd" komen weer opborrelen: in de betekenis van "onder de plak van je vrouw zitten" is Philippe verwijfd te noemen. In feite kan men zelfs stellen dat hij door het missen van daadkrachtigheid en een gebalanceerde inzet van geldelijke middelen een onkundige koning is, en dus faalt in de voor mannen zo belangrijke publieke sfeer. Is hij dan, onder de streep, slecht van karakter? Dat is niet makkelijk te zeggen, aangezien de verteller vooral Johanna aanwijst als instigator van zijn slechte daden. Daarmee lijkt hij slachtoffer van diverse situaties te zijn, in plaats van aanstichter. Het ontbreken van daadkrachtigheid om tegen Johanna voldoende in te gaan, wordt in elk geval beslist niet als "goed" gebracht.

5. Conclusie

Zoals al eerder is geschreven in dit verslag, dienden de niet-eenzijdige personages actief door de lezer worden doorgrond. Dat heeft bijzonder veel resultaten opgeleverd – helaas meer dan binnen dit verslag pasten.

De regels voor het leven als een voorbeeldige man en voorbeeldige vrouw zijn goed in de roman terug te vinden. Uit grondige bestudering van vertellerstekst bleek dat de roman bol staat van eigen gedachten over wat het betekent om je vrouwelijk of mannelijk te gedragen, vaak in een politieke context. Het mannelijke gender wordt als sterk, heroïsch, knap maar niet al te knap, rustig, koelbloedig, wraaklustig, niet onder de (vrouwelijke) plak zittend getypeerd, waarbij op te merken valt dat mannen zonder al teveel sociale schade ten prooi kunnen vallen aan vrouwelijke sluwheid en liefde. Het personage Adolf lijkt perfect binnen dit kader te passen, en zo aan lezer een voorbeeld te zijn van “hoe het moet” volgens de geslachtskaraktertheorie– op de scène waarin hij twee minnetranen laat na, waar hij de “vrouwelijke karaktereigenschap” van emotionaliteit laat blijken. Koning Philippe le Bel daarentegen wordt als het tegenovergestelde neergezet: hij laat zich voortdurend leiden door zijn vrouw, gaat ongecontroleerd met geld om, is besluiteloos, en krijgt geen scène toebedeeld om heroïsch te zijn. Wel weet hij teder en rustig te kunnen zijn en over zelfinzicht te beschikken. Door de regelmatige nadruk op het idee dat Vlamingen per definitie goed en Fransen (en Fransgezinden) slecht zijn, blijft de koning echter wel als “slecht” in het grotere plaatje, terwijl hij dat dus maar ten dele is.

Waar slechte mannen worden getypeerd door verwijfdheid, gebeurt dat omgekeerd niet voor vrouwen – er is niet zoiets als “vermand zijn” in de roman, hoewel Johanna wel dreigt met borsten van Vlaamse vrouwen laten afzetten. Dapper, optredend,

voortouwnemend gedrag past een vrouw niet, waar het voor een man de verwachting is. Dit komt overeen met wat de geslachtskaraktertheorie voorschrijft. Koningin Johanna is degene die het meest zich gedraagt als een slechte vrouw die de mening van haar man passeert en haar eigen, egoïstische plannen doordrukt, vaak vergezeld van woedeaanvallen. Machteld past dan veel meer bij het door de roman geschetste ideaalbeeld van een goede vrouw. In haar doen wordt Machteld echter veelzijdiger afgebeeld dan men volgens de verwachtingen over het vrouwengender zou verwachten: ze doet mee met de jacht, bezoekt een wapensmid, verklaart haar liefde aan Adolf voordat hij het omgekeerde heeft gedaan, en is aanwezig bij een ridderingsceremonie. Ten goede (zichzelf enigszins emanciperend en onttrekkend aan de voorgeschreven idealen) wijkt zij van het pad af. De engel-monster-dichotomie blijkt binnen deze roman dus wel voor te komen (de voorbeeldige Machteld en Adolf, de verachtelijke Johanna en Philippe), maar op een voor Machteld genuanceerdere en positief emanciperende wijze. Machteld en Philippe blijken aldus grensverleggend te zijn, en de in de echte maatschappij voorkomende noties over gendering van tijd tot tijd te doorbreken.

Liefde en het huwelijk blijken uiteindelijk dé zaken te zijn waar zowel een goede man als goede vrouw naar dienen te streven. Adolf en Machteld hebben dat doel aan het einde van de roman inderdaad bereikt, maar van de al bij voorbaat slechte Philippe en Johanna blijkt uit niets genegenheid of liefde binnen hun huwelijk. Voor mannen komt daar nog bij dat strijden voor het vaderland nog nét boven de liefde staat.

Nog kernachtiger samengevat wijkt de roman dus niet te sterk af van de gendernormen en -verwachtingen die anno 1838 in de maatschappij, en weet de roman daarbij de connectie te leggen met doel om te enthousiasmeren voor de Vlaamse zaak. Wat dat laatste aangaat blijkt, op een grotere schaal, de karakterisering

van de vier onderzochte personages rechtstreeks in verband te staan met de politieke boodschap van de roman: de goede Vlamingen (waaronder Machteld en Adolf) zijn voorbeeldig – waarbij Machteld net wat meer sociale beweegruimte wordt gegund dan verwacht -, en de slechte Fransen (waaronder Johanna en Philippe) zijn anti-voorbeelden – waarbij Philippe wat minder hard beoordeeld wordt. Dat de personages niet al te ver afwijken van een zeer oud verwachtingspatroon blijkt wel uit dat de meer passieve, goede, mooie Machteld Sneeuwwitje lijkt te kunnen zijn, en Johanna de boze koningin die Sneeuwwitje haar goedheid en schoonheid wil ontnemen (in *De leeuw* te vertalen naar dat de Vlaamse vrouwen de borsten afgezet moet worden). Adolf is dan de typische prins, en Philippe de falende jager die de bevelen van de koningin moet opvolgen (maar berouw heeft wanneer er bloed vloeit bij de Guldensporenslag, net zoals de jager berouw zou hebben als hij Sneeuwwitje had gedood).

Wel is er nog enige ruimte voor discussie. Helaas bleek het onderzoek achteraf gezien net te groot om binnen de kaders van een bachelorscriptie te behandelen. Dat wil niet zeggen dat het onderzoek niet de moeite waard was, integendeel. Zo dit onderzoek heeft aangetoond dat de roman zowel bevestigingen als doorbrekingen van de gendernormen en -verwachtingen bevat en dit allemaal in een politiek verband gebeurd, zo zou het moeite waard zijn dieper op de zaak in te kunnen gaan door er meer personages in deze roman of juist andere romans van Hendrik Conscience bij te halen en deze met elkaar te vergelijken. Zeker de relatie Machteld-Robrecht had ik graag nog meer willen onderzoeken, omdat er genoeg passages in de roman zitten waar met betrekking tot deze relatie ook over geschreven kon worden. Voorliggend onderzoek kan nog meer nuance en contrast krijgen als die relatie tussen dochter en vader ook onder de loep komt te liggen.

6. Bibliografie

Absillis, K. (2021, Januari 29). *Het slechte geweten van Vlaanderen. Aflevering 6: “Door de gunstigste gastvryheid aengelokt” – Over De Leeuw van Vlaanderen (1838), De Boerenkryg (1853) en Batavia (1858)*. Leest.

<https://www.platformleest.org/artikel/conscience-afl6/>

Bertens, H. (2014). *Literary Theory: the basics* (third edition). Routledge.

Beheijdt, L. (1996). De Leeuw van Vlaanderen als identiteitssymbool. *Neerlandia*, 100 (1), p. 35-36.

https://www.dbnl.org/tekst/nee003199601_01/nee003199601_01_0088.php

Boven, E. van & Dorleijn, G. (2018). *Literair Mechaniek. Inleiding tot de analyse van verhalen en gedichten* (3e ed.). Coutinho.

Boven, E. van & Kemperink M. (Eds). (2015) *Literatuur van de Moderne Tijd.*

Nederlandse en Vlaamse letterkunde in de 19e en 20e eeuw. Coutinho

Cambridge Dictionary. (z.d.). *Kingmaker*. Cambridge University Press.

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/kingmaker>

Conscience, H. (1838). *De leeuw van Vlaenderen; of, de Slag der Gulden Sporen*. L.J.

De Cort. https://www.dbnl.org/tekst/cons001leeu01_01/index.php

Deschryver, L. (2018). Kind aan huis: gender, huiselijkheid en zelfperceptie in de persoonlijke correspondentie van de kinderen Bethune in vroegnegentiende-eeuws België. *Handelingen der Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 71, 51-687. <https://limo.libis.be/primo->

⁷ Het betreft hier de bladzijdennummering van de oorspronkelijke, papieren publicatie, en niet de andere nummering van de aangepaste, digitale versie die alleen te vinden. De link leidt naar de webpagina waarop de digitale versie gedownload kan worden.

[explore/fulldisplay?docid=LIRIAS2232743&context=L&vid=Lirias&search_scope=Lirias&tab=default_tab&lang=en_US&fromSitemap=1](https://www.lirias.be/iris/handle/10267/2232743)

Geest, D. de & Verstraeten, P. (2013). Hendrik Conscience op zoek naar de moderne roman. Personages in *De Leeuw van Vlaenderen*. *Verslagen & Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 123 (2-3), 173-191.
<https://verslagenenmededelingen.be/index.php/VM/article/download/81/73>

Gilbert, S.M. & Gubar, S. (1979). *The Madwoman in the Attic. The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. Yale University Press.

Gobbers, W. (1990). Consciencen *Leeuw van Vlaenderen* als historische roman en nationaal epos: een genrestudie in Europees perspectief. In: A. Deprez & W. Gobbers (Eds.), *Vlaamse literatuur van de negentiende eeuw. Dertien verkenningen* (pp.45-69). HES.

https://www.dbnl.org/tekst/gobb001cons01_01/gobb001cons01_01_0001.php

Grever, M. (1999). Gender en genre van de historische roman. Ter inleiding. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 112 (4), 515-521.

Hoppenbrouwers, P.C.M. (2004). 1302-2002. De Guldensporenslag en zijn nagalm in de moderne tijd. *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 119 (2), 153-173.

<https://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/245161/6016-9403-1-PB.pdf?sequence=2>

Woordenboek der Nederlandsche Taal. (z.d.). *Laf*. Instituut voor de Nederlandse Taal. <https://ivdnt.org/woordenboeken/zoeken-in-woordenboeken/?w=laf>

Woordenboek der Nederlandsche Taal. (z.d.). *Maagd*. Instituut voor de Nederlandse Taal. <https://ivdnt.org/woordenboeken/zoeken-in-woordenboeken/?w=maagd>

Woordenboek der Nederlandsche Taal. (z.d.). *Verwijfd*. Instituut voor de Nederlandse Taal. <https://ivdnt.org/woordenboeken/zoeken-in-woordenboeken/?w=verwijfd>

Mathijsen, M. (1987). *Het literaire leven in de negentiende eeuw*. Martinus Nijhoff. https://www.dbnl.org/tekst/math004lite02_01/math004lite02_01.pdf

Meijer, M. (1996). *In tekst gevat. Inleiding tot een kritiek van representatie*. Amsterdam University Press. <https://maaikemeijer.nl/publicaties/boeken/>

Petiet, F. (2003). Een onbeduidend wezen? De vrouw in de negentiende-eeuwse Nederlandse literatuur. *Vooys*, 21 (1), 155-161.

https://www.dbnl.org/tekst/voo0013200301_01/voo0013200301_01_0021.php

Streng, T. (1997). *Geschapen om te scheppen? Opvattingen over vrouwen en schrijverschap in Nederland, 1815-1860*. Amsterdam University Press.

https://www.dbnl.org/tekst/stre012gesc01_01/index.php

Spinoy, E. (1998). De samenwerking van Hendrik Conscience en Octave Delepiere. Het literaire systeem in België (1830-1840). *Spiegel der Letteren* 30 (1998), p. 143-160. https://dbnl.nl/tekst/spin002same01_01/spin002same01_01.pdf